

**LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS PREZIDENTS (1998–2004),
AKADĒMIĶIS, PROFESORS, DR. HABIL. CHEM., DR. H. C. HIST.**

JĀNIS STRADIŅŠ

10.12.1933–29.11.2019

Foto - Jānis Brencis

Skaidri apzināties, ka miris akadēmiķis Jānis Stradiņš — Mūsu inteliģences dvēsele, bet varam būt patiesi lepni, ka latviešiem bija, ir un vienmēr paliks piemiņā tik izcila personība kā viņš. Latvijas sabiedrībai akadēmiķis Jānis Stradiņš bija unikāls gan kā zinātnieks, gan kā Trešās atmodas jundītājs sabiedrības apziņā, kura devumu vērtēs nākamās paaudzes. Daudz ir izcilības epitetu, kas iederas blakus Jāņa Stradiņa vārdam un kas raksturo viņu kā zinātnieku, zinātnes un kultūras vēsturnieku un organizatoru,

rakstnieku, atmodas veicinātāju, sirsnīgu kolēģi un gādīgu ģimenes cilvēku.

J. Stradiņš bija apveltīts ar visas Stradiņu dzimtas atzītajām vērtībām — teicamu izglītību, kultūru, dziļu cilvēciskumu un nenogurstošām darba spējām. Uz savu darbību zinātņu kultūras vēstures pētniecībā J. Stradiņš nopietni atskatījās jau 2017. gadā. Tikai pētniecības tēmu virsraksti vien liecina par viņa aptvertā lauka bezgalīgo plašumu un dziļumu: ķīmijas vēsture un baltvāciešu devums zinātnē, Jelgava kā 18. un 19. gadsimtu

mijas zinātnes centrs, Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) un Rīgas Politehniskā institūta vēsture, Latvijas vēstures pētniecības metodoloģijas vispārējie principi, Latvijas pētniecisko institūtu tradīcijas, etīdes par Baltijas farmācijas vēsturi, profesora Paula Stradiņa arhīva saturs, latviešu zinātnieku izcilākie sasniegumi un Baltijas zinātnes starptautiskie kontakti, Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas darbība, Latvijas zinātnisko institūciju un augstskolu vēsture pēc 1991. gada, Rīgas problēma Latvijas vēsturē, reģionālie, konkrēti Sēlijas novada, pētījumi, letonistika un daudzas citas tēmas, kuru iestrādes ir rosinājušas citus Latvijas un Baltijas valstu pētniekus sekot Jāņa Stradiņa pēdās.

J. Stradiņš ir dzimis ķirurga Paula Stradiņa ģimenē. Savu pirmo izglītību viņš ieguva Rīgas pilsētas 35. pamatskolā, kam sekoja mācības Rīgas pilsētas 5. vidusskolā un Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultātē, kuru viņš absolvēja 1956. gadā. Akadēmiķa J. Stradiņa zinātniskā darbība jaunākā zinātniskā līdzstrādnieka statusā sākās jau tajā pašā 1956. gadā Zinātņu akadēmijas Eksperimentālās medicīnas institūta Furfurola sektorā, bet jau pavisam drīz viņš pieņēma piedāvājumu kļūt par jaundibināmā Organiskās sintēzes institūta (OSI) zinātnisko sekretāru. Tas netraucēja sākt pētījumus polarogrāfijā, kas 1960. gadā vainagojās ar zinātņu kandidāta disertācijas “Dažu organisko nitrosavienojumu polarogrāfija” aizstāvēšanu M. Lomonosova Maskavas Valsts universitātē, kas tolaik bija prestižākā augstākā mācību iestāde Padomju Savienībā. Organiskās sintēzes institūtā jaunais zinātnieks 1961. gadā izveidoja Fizikāli organiskās ķīmijas laboratoriju, kas viņa vadībā kļuva par institūta lepnumu un kuru J. Stradiņš vadīja līdz 2006. gadam. Tieši akadēmiķa J. Stradiņa cilvēciskais faktors — dziļā inteligence un diplomāta spējas ļāva viņam pulcināt ap sevi spējīgus cilvēkus un motivēt viņus darboties arvien jaunās spektroskopijas un citās fizikālās ķīmijas pētniecības jomās. 1968. gadā J. Stradiņš

aizstāvēja ķīmijas zinātņu doktora disertāciju “Aromātiskās un heteroaromātiskās rindas nitro- un karbonilsavienojumu polarogrāfija un to elektronstruktūra”, kura 1991. gadā tika nostrificēta kā habilitētā doktora disertācija. Vairāki simti zinātnisko publikāciju fizikālajā ķīmijā un zinātnes vēsturē, kā arī viņa pēdējo desmitgažu pētniecībā dominējošās publikācijas Latvijas vēsturē, kultūrā un zinātnes popularizēšanā caurvij akadēmiķa J. Stradiņa darbību. Akadēmiķa J. Stradiņa biobibliogrāfijas trešajā sējumā, kas izdots 2017. gadā, viņa kopējais publikāciju skaits apstājas pie skaitļa 5983.

Akadēmiķa J. Stradiņa atbalstīta, kodolmagnētiskās rezonanses spektroskopijas nozare profesora Edvarda Liepiņa vadībā attīstījās ļoti strauji un 1972. gadā vainagojās ar pirmo nozīmīgo zinātnisko atklājumu — palēninātas trīsvērtīgā slāpekļa inversijas iespējamības eksperimentālo apstiprinājumu. J. Stradiņš ir veicinājis tādu zinātnieku kā akadēmiķu Edvarda Liepiņa, Kristapa Jaudzema un Ērika Kupčes izaugsmi, visiem trijiem kļūstot par starptautiskas klases speciālistiem kodolmagnētiskās rezonanses jomā. Mūsdienās baudām profesora darba augļus. Organiskās sintēzes institūta Fizikāli organiskās ķīmijas laboratorija ir kļuvusi par vietu, kur dzimst jaunas idejas, aug jauni talanti un rodas jauni produkti. Akadēmiķis J. Stradiņš nebaidījās no konkurences, bet visiem spēkiem veicināja laboratorijas kolektīva sadarbību ar kolēģiem pasaulē. To pavadīja arī brīvas domas gars, intelektuāla un toleranta gaisotne, jo zinātnisko pētniecību laboratorijā veica dažādu tautību un uzskatu zinātnieki. Pēc profesora Stradiņa ielūguma laboratoriju apmeklēja gan jau apstiprinātie, gan vēl tikai topošie Nobela prēmijas laureāti, tādi kā N. Semjonovs, H. A. Hauptmans, Dž. Kārle, Dž. Polanji, K. Vitrihs un Ž. M. Lēns.

J. Stradiņa zinātnes organizatora talants izpaudās jau pēc 1975. gada, ieņemot žurnāla “Heterociklisko savienojumu ķīmija” galvenā redaktora vietu, kad viņš pasaulē aizgāja

akadēmiķis Solomons Hillers. Atzinību akadēmiķa zinātniskajai autoritātei apliecināja viņa ievēlēšana par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas īsteno locekli jau 1973. gadā. Tai sekoja iesaistīšanās zinātnes organizatoriskajā darbā, sākot ar Ķīmijas un bioloģijas nodaļas akadēmiķa sekretāra vietnieka un LZA Viceprezidenta (1996–1998), līdz LZA Prezidenta (1998–2004) un Senāta priekšsēdētāja (kopš 2004) amatam. Tam visam paralēli — darbs zinātnes popularizēšanā, kultūrvēsturisku un enciklopēdisku rakstu krājumu sagatavošanā, sadarbība ar daudzu žurnālu un enciklopēdiju redakcijām.

Jau kopš 1972. gada J. Stradiņa interešu lokā arvien lielāku vietu ieņēma zinātnes un kultūras vēsture, kas profesoram palīdzēja izkopt vienu no savām lielākajām dāvanām — skaidru un ar humoru apveltītu, bet vienmēr precīzu, faktu zināšanā balstītu sava redzējuma izklāstu par visdažādākajām sociālajām, zinātnes un kultūras norisēm gan Latvijā, gan arī aiz tās robežām. Neskaitāmas publiskās uzstāšanās, raksti un grāmatas par šīm tēmām šobrīd veido Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma zelta fondu. Viņš būtībā arī pats kļuva par vienu no Trešās atmodas virzītājiem, nacionālās simbolikas atjaunošanas kustības lideriem, kurā iesaistījās gandrīz visi OSI Fizikāli organiskās ķīmijas laboratorijas darbinieki. J. Stradiņš bija dažādu Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma stiprināšanas, pieminekļu izveides, monētu izdošanas un pasākumu iniciēšanas iniciators un katalizators. Gluži likumsakarīgi bija tas, ka 1984. gadā akadēmiķis kļuva par Latvijas Rakstnieku savienības biedru, kopš 1987. gada aktīvi darbojās Latvijas Kultūras fondā un pelnīti kļuva par redzamāko Latvijas zinātniskās inteliģences pārstāvi.

Akadēmiķis J. Stradiņš ir saņēmis dažādus Latvijas apbalvojumus: II šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (1995) un I šķiras Atzinības krustu (2008) un LZA apbalvojumus — LZA Lielo medaļu (1993) un LZA Gustava Vanaga balvu (1995). Par savu plašo un daudzpusīgo zinātnisko darbību viņš ir apbalvots ar Latvijas zinātnieku vārdos nosauktajām balvām — mikrobiologa Augusta Kirhenšteina medaļu (1982), ārsta Paula Stradiņa balvu (1983), ķīmiķa Paula Valdena medaļu (1988), ķīmiķa Solomona Hillera medaļu (1990), ķīmiķa Gustava Vanaga piemiņas medaļu (1991), koksnes ķīmiķa Arvida Kalniņa medaļu (1994), dabaszinātnieka Teodora Grothusa prēmiju (1994), farmaceita Dāvida Hieronīma Grindeļa medaļu (1995), ķīmiķes Lidiņas Liepiņas medaļu (2000) un farmakologa Osvalda Šmīdeberga medaļu (2005). Starptautiskā atzinība akadēmiķim J. Stradiņam ir atnesusi arī citu valstu apbalvojumus — Francijas Goda Leģiona ordeni (2001), Itālijas Nopelni ordeni (2004), Igaunijas Māras zemes krustu (2004), Lietuvas ordeni “Par nopelniem Lietuvas labā” (2011).

Tieši zinātnes un kultūras integrācija harmoniskā un viengabalainā personībā ir tā, kas profesoru un Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi J. Stradiņu dara par Latvijas inteliģences dvēseli. Paturot piemiņā izcilo zinātnieku un mūsu kolēģi, glabāsim vienmēr tīru un gaišu Jāņa Stradiņa garīgo mantojumu.

Latvijas Zinātņu akadēmijas vārdā
akadēmiķis
Ojārs Spārītis,
Ivars Kalviņš,
Pēteris Trapencieris